

Justyna Tomczyk
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Śląski

Determinanty aktywności obywatelskiej kobiet w województwie śląskim

The Women's Civic Engagement Factors in Silesia

Abstract: The article discusses the factors that have a significant impact on the quality and shape of women's active citizenship in Silesia. Based on empirical research (in-depth interviews) there are three major determinants of this activity: profession, religion and leisure time.

Keywords: active citizenship, women, Silesia

Wprowadzenie

W dyskursach naukowych i publicystycznych aktywność obywatelska najczęściej jest utożsamiana z demokratyzacją, pluralizacją lub inkluzyjnością sfery publicznej. Stopień aktywizmu obywatelskiego odzwierciedla jakość oraz siłę demokracji, stanowi też wskaźnik egalitaryzmu, praworządności, wolności i swobód obywatelskich. Aktywność obywatelska jest podstawą ładu demokratycznego, gdzie wszyscy obywatele są wolni i równi wobec prawa, a przez to mają możliwość wpływania na politykę państwa oraz współdecydowania o sprawach dotyczących ogółu. Na poziomie praktyki społecznej aktywność obywatelska obejmuje szereg działań społecznych, których celem jest rozpoczęcie lub zdynamiczowanie procesu emancypacji, modernizacji i rozwoju społecznego. W zależności

od typu aktorów społecznych oraz pól instytucjonalnych może wskazać szereg czynników, które tę aktywność determinują.

Niniejszy artykuł opiera się na badaniach empirycznych prowadzonych w ramach szerszego projektu badawczego dotyczącego aktywnego obywatelstwa. W artykule przedstawiam główne czynniki (okoliczności), które wpływają na stopień i zakres aktywności obywatelskiej kobiet w województwie śląskim. Materiał badawczy został zebrany podczas indywidualnych wywiadów pogłębionych, prowadzonych w oparciu o autorski scenariusz badań jakościowych. Pytania miały charakter otwarty i dotyczyły przejawów, wymiarów, kierunków, czynników determinujących aktywność obywatelską kobiet na wskazanym terenie. Dobór grupy respondenckiej odbył się w sposób celowy (arbitralny) – na podstawie własnej wiedzy o badanej populacji, wybrałam podgrupę trzydziestu respondentek (N = 30), które, jako podmioty refleksyjne, potrafiły na podstawie osobistych doświadczeń opisać analizowane zjawisko. Badaną grupę stanowiły kobiety czynnie zaangażowane w działalność sektora obywatelskiego (zwyczajowo nazywanego trzecim sektorem) – założyłam bowiem, już na wstępnym etapie rekrutacji respondentek, iż przynależność do organizacji pozarządowych (NGO) należy traktować jako najwyższy przejaw aktywizmu obywatelskiego.

O wyborze terenu badań zadecydowało kilka czynników. W literaturze socjologicznej wielokrotnie podkreśla się, iż województwo śląskie jest specyficzne na tle innych województw w kraju – stanowi zatem interesujący obszar badawczy. Często jest określane jako przypadek „szczególny” lub „specjalny”¹ ze względu na społeczno-kulturowe zróżnicowanie. Śląsk postrzega się jako region pogranicza kulturowego², który – jak każdy teren kresowy – jest miejscem styku różnych kultur, tradycji, systemów aksjonormatywnych, obyczajów, kosmologii, wyobrażeń na temat człowieka oraz świata społecznego. Specyfika regionu łączy się ze stereotypem trzech podstawowych wartości: rodziny, religii, pracy. Znaczenie tego stereotypu odnosi się zarówno do praktyk symbolicznych, jak również do zinstytucjonalizowanych działań. Stypizowany Ślązak ucieleśnia następujące cechy osobowościowe: familiarność, religijność, uczciwość, pracowitość, rzetelność. Socjologicy wskazują w tym kontekście na tzw. śląski etos pracy,

---

¹ Zob. m.in. J. Wódz, *Województwo śląskie – przypadek szczególny widziany z perspektywy zróżnicowań społecznych*, w: *Podziały klasowe i nierówności społeczne: refleksje socjologiczne po dwóch dekadach realnego kapitalizmu w Polsce*, P. Żuk (red.), Warszawa 2010, s. 181–196.

² Zob. m.in. M.S. Szczepański, *Opel z górniczym pióropuszem: województwa katowickie i śląskie w procesie przemian*, Katowice 2002.

u którego podstaw stoi industrialna oraz robotnicza przeszłość regionu³. Z wartościami przypisywanymi Ślązakom łączy się aktualny aksjonormatywny obraz województwa – w regionie odnotowuje się niższą przestępczość, mniejszy wskaźnik rozwodów, wyższą praworządność, poszanowanie norm i zasad, dużą dyscyplinę pracy oraz etyką zawodową. Zauważalny jest również duży wpływ kościoła na życie codzienne mieszkańców i wyższy poziom religijności, co przejawia się w częstszym uczestnictwie we mszach i obrzędach liturgicznych, przypisywaniu religii ważnej roli społecznej, dobrowolnej przynależności jednostek do stowarzyszeń religijnych⁴.

Aktywność obywatelska – rola, sens, znaczenie

Aktywność obywatelska to działania, które są ukierunkowane na wywołanie zmiany społecznej, utożsamianej najczęściej z powstaniem oraz dalszym rozwojem społeczeństwa obywatelskiego. Aktywność ta polega na racjonalnym, legalnym, efektywnym korzystaniu z praw i dyspozycji, które wynikają z przywileju bycia obywatelem, po to, aby pomnożyć kapitał społeczno-kulturowy oraz rozbudować sieci obywatelskie⁵. Chodzi tu przede wszystkim o poszerzenie sektora obywatelskiego, na który składają się: niepaństwowe instytucje, pozarządowe organizacje, stowarzyszenia i ruchy obywatelskie oraz wszelkie inne struktury społeczne uniezależnione od budżetu państwa, pozostające poza jawną lub ukrytą kontrolą polityczną, odcięte od wpływów grup lobbystycznych czy monopolizujących. Aktywność obywatelska to taka działalność prospołeczna, która jest ukierunkowana na powstanie oraz umocnienie tkanki społeczeństwa obywatelskiego. Są to dobrowolne i wspólnotowe działania, które potwierdzają fakt przynależności do wspólnoty obywatelskiej, jednocześnie warunkując jej istnienie. Aktywność obywatelska polega na czynnym uczestnictwie pojedynczych jednostek lub zwartych grup społecznych w sferze publicznej i współdecydowaniu o ważnych sprawach dotyczących ogółu. Uczestnictwo jest tu rozumiane dwojako: po pierwsze, jako mniej lub bardziej zinstytucjonalizowany udział różnych podmiotów społecznych w procesie zarządzania sferą publiczną. Po drugie: jako

³ Zob. U. Swadźba, *Śląski etos pracy. Studium socjologiczne*, Katowice 2001, s. 15–46.

⁴ Zob. J. Bartkowski, *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Warszawa 2003, s. 149–150.

⁵ Zob. m.in.: R.D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, przeł. J. Szacki, Kraków 1995; R.D. Putnam, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, przeł. P. Sadura, S. Szymański, Warszawa 2008; B. Barber, *Strong Democracy: Participatory Politics for New Age*, Berkeley 1984.

praktyczny przejaw demokracji oraz dowód na istnienie społeczeństwa obywatelskiego, gdzie wszyscy wolni i równi w prawach obywatele mają prawo współdecydować o losach wspólnoty politycznej, do której przynależą.

Piotr Gliński i Hanna Palska definiują aktywność obywatelską jako świadome oraz wspólne działanie, którego celem jest artykulacja, realizacja i obrona interesów (potrzeb, aspiracji) jakiejś grupy społecznej przez członków tej grupy⁶. Kluczowym aspektem tej definicji jest racjonalność podejmowanych działań oraz ich wspólnotowy charakter. Działania te są kolektywne i dotyczą interesów odrębnych grup społecznych, co powoduje, że samą aktywność obywatelską może przybierać wiele zróżnicowanych form, przejawów, rodzajów. W zakres tej aktywności wchodzi przede wszystkim działania, które umożliwiają tworzenie się tożsamości obywatelskiej oraz spełniają typowe funkcje obywatelskie, jak kontrola działań władzy, artykulacja interesów jakiejś grupy społecznej, protest czy bojkot obywatelski. Ponadto aktywność obywatelska polega na: uczestnictwie w procesach przygotowania i podejmowaniu decyzji na różnych szczeblach władzy (w ramach konsultacji, uczestnictwa w ciałach decyzyjnych lub ciałach doradczych, poprzez weryfikowanie rozwiązań prawnych); sygnalizowaniu problemów lub ważnych spraw społecznych („wczesne ostrzeżenie”); proponowaniu alternatywnych projektów, autorskich programów, innowacyjnych rozwiązań; samodzielnym zagospodarowywaniu określonych obszarów sfery publicznej i bezpośrednim zaspakajaniu potrzeb społecznych (poprzez projekty czy kampanie edukacyjne, wdrożenie nowych programów, proponowanie usług); samokształceniu obywatelskim⁷. Do głównych komponentów aktywności obywatelskiej można więc wliczyć: potrzebę oraz umiejętność wspólnotowego działania, wrażliwość społeczną polegającą na dostrzeganiu problemów społecznych i wskazywaniu ewentualnych możliwości ich rozwiązania, dążenie do realizacji interesów słabszych grup społecznych, dobrowolne zaangażowanie w działalność organizacji, stowarzyszeń czy fundacji *non profit*, edukację i wiedzę obywatelską.

Zawód – pierwszy czynnik determinujący aktywność obywatelską kobiet

Prowadzone badania empiryczne potwierdziły, że wykonywany zawód jest istotnym korelatem aktywności obywatelskiej kobiet w sferze publicznej.

⁶ Zob. P. Gliński, H. Palska, *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, w: *Elementy nowego ładu*, H. Domański, A. Rychard (red.), Warszawa 1997, s. 365.

⁷ Zob. tamże.

Konkretyzując, chodzi tu o szeroko pojmowaną przynależność zawodową, która dotyczy zarówno zawodu wykonywanego, lecz także wyuczonego. W badaniach uwzględniono opinie osób pracujących oraz aktualnie niepracujących (bezrobotnych, emerytek, gospodyń domowych), które jednak wykonywały jakiś zawód w przeszłości.

Zawód określa zakres aktywności jednostki poprzez usytuowanie jej w strukturze społecznej oraz w kulturowych hierarchiach prestiżu. Pozycjonowanie społeczne na podstawie zawodu jest popularnym mechanizmem oznaczania statusu i przynależności, co ma swoje uzasadnienie historyczne związane z rozwojem kapitalizmu i procesem bogacenia się. Henryk Domański wskazuje, iż „hierarchie zawodowe zarysowały się wyraźniej na pewnym etapie rozwoju stosunków społecznych, a mianowicie w kapitalistycznych systemach rynkowych. Najważniejszymi stały się tu pozycje związane z wykonywaniem określonych zawodów, ponieważ dopiero w systemie rynkowym praca zawodowa zapewnia utrzymanie, decyduje o możliwościach konsumpcyjnych, kształtuje osobowość i styl życia jednostek”⁸. Uwzględnienie zawodu wykonywanego lub wyuczonego w analizie aktywności obywatelskiej wydaje się o tyle ważne, że praca zawodowa jest jedną z głównych aktywności człowieka, która bardzo angażuje czasowo (wypełnia zwykle jedną trzecią doby) i emocjonalnie (może być źródłem satysfakcji i wysokiej samooceny, okazją do pomnożenia kapitału społecznego). Tym samym „odwoływanie się do zawodu wydaje się więc zabiegiem naturalnym i dotyczy praktycznie każdej analizy socjologicznej, w której istnieje potrzeba strukturalnego wyjaśniania procesów i zjawisk. Pozycja zawodowa rzutuje na osobowość i poczucie tożsamości jednostek, wypełnia im życie, jest również czynnikiem formowania się trwałych podziałów i więzi społecznych, gdy weźmiemy pod uwagę, że na bazie interakcji zawodowych formują się bariery towarzyskie i homogamia w doborze małżonków”⁹. Zawód łączy się z funkcją, jaką pełni jednostka w społeczeństwie, więc prawdopodobnie określa zakres jej praw i obowiązków związanych z wykonywaniem danego zawodu lub przynależnością do pewnej grupy zawodowej. Przynależność ta, wynikająca ze społecznego podziału pracy, polega na wykonywaniu pewnych czynności, których spełnianie wymaga właściwego przygotowania¹⁰. Niektóre zawody same w sobie są wyznacznikiem

⁸ H. Domański, *Dlaczego zawód jest wskaźnikiem pozycji społecznej?*, w: *Nowa klasyfikacja i skale zawodów. Socjologiczne wskaźniki pozycji społecznej w Polsce*, H. Domański, Z. Sawiński, K. M. Słomczyński (red.), Warszawa 2007, s. 15.

⁹ Tamże, s. 17.

¹⁰ Zob. J. Sztumski, *Socjologia pracy*, Katowice 1999, s. 64.

prestżu oraz przynależności do elity lub wyższej klasy społecznej; z kolei wykonywanie innych łączy się z ciężką pracą fizyczną i niskimi zarobkami. Zawód jest wskaźnikiem wykształcenia, kwalifikacji, wiedzy, zdolności, umiejętności, doświadczenia, kompetencji, możliwości. O wyborze zawodu i jego wykonywaniu decydują również czynniki psychologiczne, takie jak: samoocena, temperament, emocje, motywacja, inteligencja. Zarówno zawód wyuczony, jak i wykonywany wpływa na światopogląd, mentalność, wyznawaną filozofię życia. W zależności od przynależności zawodowej można z dość dużym prawdopodobieństwem zrekonstruować profil osobowościowy jednostki, a więc – posługując się klasycznym ujęciem osobowości społecznej – określić pełnione role społeczne, kulturowy ideał osobowości, jaźń subiektywną i odzwierciedloną¹¹, które kształtują tożsamość jednostki i pozwalają odróżnić ją od innych.

Uznając, że aktywność obywatelska jest wypadkową zmiennych o charakterze społecznym, demograficznym, ekologicznym, trzeba zgodzić się na kryterium zawodowe. Przynależność zawodowa ma charakter klasyfikujący – co oznacza, że zawód przypisuje jednostkę do konkretnego środowiska zawodowego (a często pozazawodowego), a przez to wyraźnie określa normy i wartości, według których dana profesja jest zorganizowana (system zarobkowania, etos zawodowy, styl organizacyjny). W tym kontekście warto zauważyć, że kobiety częściej od mężczyzn wybierają zawody pożytku publicznego (związane z pracą socjalną lub opieką społeczną) i częściej podejmują działania o charakterze wolicjonalnym i wolontaryjnym. Respondentki motywują tego typu aktywność altruistyczną potrzebą niesienia pomocy oraz chęcią zdobycia ważnego w przyszłej pracy doświadczenia. Poza osobistymi motywacjami, o podziale pracy decyduje w tym przypadku stereotyp i autostereotyp kobiety oraz kobiecości.

Religia – drugi czynnik determinujący aktywność obywatelską kobiet

Religii przypisuje się ważną rolę w kształtowaniu większości (o ile nie wszystkich) form społecznych. Religia bowiem oddziałuje na hierarchię norm i wartości, kształtuje wzory zachowań i postaw, wpływa na decyzje i wybory życiowe. Wyznawana religia oraz stopień religijności często koresponduje z przyjętą przez jednostkę orientacją polityczną, zawodem, podejmowaną aktywnością i stylem życia. Analizując aktywność obywatelską kobiet w sferze publicznej, trzeba zatem

---

¹¹ Zob. J. Szczepański, *Osobowość społeczna i jej elementy składowe*, w: tegoż, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 121–137.

uwzględnić kontekst religijny – tzn. zapytać o ewentualny wpływ religii i instytucji religijnych na doświadczenia związane z partycypacją obywatelską. Przy czym religia jest tu rozumiana szerzej – pozainstytucjonalnie, a więc nie tylko jako wyznanie czy rodzaj wierzeń, lecz przede wszystkim jako czynnik wpływający na opinie i wiedzę o świecie, postrzeganie i interpretacje zdarzeń, kształtowanie tożsamości i więzi zbiorowej.

Województwo śląskie, a przede wszystkim obszar górnośląski, jest pod względem podejścia do religii dość charakterystyczne. Ze względu na obyczajowość, historię, kulturę, infrastrukturę regionu można mówić o szczególnej roli religii w życiu jego mieszkańców. Szczególnie popularna wśród socjologów jest teza o istotnym wpływie religii na tradycję kulturową Śląska lub na tożsamość i regionalną odrębność Ślązaków¹². Jakkolwiek rola religii w życiu jest trudna do owskaźnikowania, a tym samym trudno oszacować stopień jej faktycznego wpływu na życie codzienne, to nie bez znaczenia jest w tym kontekście postrzeganie Ślązaka w kategorii stereotypu *homo religiosus* – człowieka rdzennie religijnego¹³. Temu myśleniu sprzyja zideologizowany wizerunek Ślązaczki – kobiety mocno wierzącej, regularnie uczestniczącej we mszach, nabożeństwach i szeroko pojętym życiu kościoła, uosabiającą osobowe wzory świętych¹⁴. Mimo licznych zmian obyczajowych, tak zarysowany stereotyp płciowy wciąż określa ramy społecznego funkcjonowania kobiet, ukierunkowując styl myślenia i ich postrzeganie. Stereotyp odbija i reaktywuje głęboko zakorzenione przekonania na temat kobiecości oraz potwierdza ciągle widoczne wśród Ślązaków przywiązanie do tradycyjnych ról płciowych – odpowiadających biologicznemu zaprogramowaniu.

Przeprowadzone badania nieszczególnie uprawdopodobniły generalizujące tezy o specyfice śląskiej religijności. Stało się tak z co najmniej dwóch powodów: po pierwsze dlatego, że ze względu na ograniczoną wielkość badanej grupy trudno było uwypuklić pewne zjawiska (zwłaszcza jeśli nie mają one jednoznacznych wskaźników – jak w przypadku religijności); po drugie, wydaje się, że „religijna tożsamość Ślązaka” jest – używając określenia Floriana Znanieckiego – „przeżytkiem kulturowym”, który w dobie globalizacji, migracji, powszechnego dostępu do mass mediów, nie znajduje potwierdzenia w realnej rzeczywistości.

Respondentki wydawały się zaskoczone i skonfundowane pytaniem, czy religijność na Śląsku różni się od religijności w innych regionach Polski. Praktyki

¹² Zob. W. Świątkiewicz, *Tradycja i wybór. Socjologiczne studium religijności na Górnym Śląsku*, Katowice–Wrocław 1997, s. 36.

¹³ Zob. tamże, s. 39.

¹⁴ Zob. E. Górnikowska-Zwolak, *Szkic do portretu Ślązaczki*, Katowice 2004, s. 96.

i rytuały związane z przynależnością do kościoła postrzegają jako identyczne w całym kraju. Chociaż niektóre z badanych wskazywały na fakt, że dla wcześniejszych pokoleń (ich matek i babć) religijność być może miała inne znaczenie, niemniej we własnym podejściu do religii nie widzą nic charakterystycznego czy odznaczającego od innych. Nie oznacza to jednak, że religia nie wpływa na podejmowaną przez kobiety aktywność obywatelską w sferze publicznej. Kobiety w swoich narracjach podkreślały istotną rolę i znaczenie religii w życiu codziennym. Wskazywały, że religia wiąże się z moralnością czy szeroko pojmowanym systemem aksjologicznym. W tym sensie aktywność obywatelska wyrasta z wewnętrznego przekonania, powołania i misji mającej podtekst religijno-normatywny. Wierzenia i praktyki wynikające z przynależności do kościoła lub innej wspólnoty religijnej mogą być motywacją do podjęcia działalności o charakterze obywatelskim.

Polska jest krajem stosunkowo jednolitym pod względem wyznania – bezwzględna większość dorosłych Polaków – 93%¹⁵ niezmiennie uznaje się za katolików oraz deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego. Kościół, z socjologicznego punktu widzenia, pełni ważne funkcje w kształtowaniu ładu społecznego, zwłaszcza poprzez działalność publiczną, poza kościelną. W zależności od stosunku do kościoła i religii, inne są oceny tej działalności i opinie co do roli kościoła w kształtowaniu zrębów obywatelskości. Wśród respondentek były kobiety określające się jako „wierzące i praktykujące”, „wierzące i niepraktykujące”, „niewierzące i niepraktykujące”. Można zatem uznać, że grupa była skontrastowana pod względem deklarowanego stosunku do religii i kościoła, co zasadniczo różnicuje aktywność obywatelską badanych.

Kobiety, które jednoznacznie potwierdzały swoją przynależność do Kościoła katolickiego, najczęściej podejmowały aktywność związaną z wolontariatem lub działaniami na rzecz kościelnej wspólnoty. Uzasadniając swoje działanie, odwoływały się najczęściej do nauki Kościoła i prawd wiary. W świetle ich opinii Kościół jest ważną agendą edukacji obywatelskiej – promuje zachowania oraz postawy wynikające z obowiązków względem społeczności lokalnej i państwa, uczy wzorów i schematów bycia obywatelem. Jedna z respondentek zaznaczyła, że robiąc rachunek sumienia, rozlicza się z wypełniania obowiązków obywatelskich (dbałości o dobro wspólne i przedmioty pożytku publicznego, sumiennej i obowiązkowej pracy zawodowej, higieny miejsca pracy, sprawiedliwego i godnego traktowania podwładnych). Współczesne duszpasterstwo i ewangelizacja idą w kierunku promowania norm i wartości obywatelskich. Kościół wydaje się

---

¹⁵ Zob. CBOS, *Komunikat z badań*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_049_12.PDF [dostęp: 10.06.2013].

mieć istotny wpływ na proces kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego, gdyż pełni funkcje socjalizacyjno-wychowawcze, odgrywa ważną rolę w procesie integracji i podtrzymywania wspólnoty, kreuje porządek społeczny oparty na zasadach miłosierdzia, solidarności, sprawiedliwości. Wyznawana religia jest czynnikiem umacniającym obywatelskość, gdyż „obywatelski naród, obywatelskie społeczeństwo, obywatelska religia” pozostają w dialektycznym związku¹⁶.

Diametralnie inną opinię na temat wpływu kościoła na aktywność obywatelską kobiet mają respondentki określające się jako „niewierzące i niepraktykujące”. Dominuje wśród nich przekonanie, że Kościół utrudnia kobietom (a niekiedy całkowicie uniemożliwia) podjęcie jakiegokolwiek aktywności publicznej, gdyż promuje patriarchalny model rodziny oraz promuje maskulinistyczny obraz świata. Wśród antyklerykalnych przedstawicielek środowisk feministycznych często pojawia się teza o ciemieniu i ograniczaniu kobiet przez Kościół katolicki. Magdalena Środa, argumentując destrukcyjny wpływ religii katolickiej na sytuację kobiet w społeczeństwie, pisze, że katolicyzm w Polsce jest czymś więcej niż sposobem bycia, kryterium oceny innych, elementem mody, narzędziem władzy i cenzury, jest bowiem podstawą dominującego modelu wychowawczego i relacji społecznych, który deprecjonuje kobietę¹⁷. Opinia ta w zamierzeniu ma uzasadniać fundamentalną rolę Kościoła w kreowaniu ról społecznych przypisanych danej płci i podtrzymywaniu tradycyjnych podziałów społecznych na domeny męskie i kobiece. Kościół w niektórych dyskursach feministycznych ujmowany jest jako instytucja blokującą aktywny udział kobiet w życiu społecznych, ponieważ – jak argumentują niektóre przedstawicielki środowisk feministycznych – kobiety w przesłaniu nauki Kościoła, jak i w samej instytucji kościelnej, mają opresyjny status – postrzegane są stereotypowo w kategoriach żony i matki, którym przypisane są wyłącznie funkcje służebne, opiekuńcze lub prokreacyjne.

Grupa respondencka złożona z kobiet „niewierzących i niepraktykujących”, dostrzega negatywny i deprecjonujący wpływ Kościoła na ogólną sytuację kobiet w społeczeństwie. Podstawowym powodem dyskryminacji jest propagowany przez Kościół katolicki obraz kobiety podporządkowanej władzy męzczyzn.

¹⁶ Zob. Ch.G.A. Bryant, *Obywatelski naród, obywatelskie społeczeństwo, obywatelska religia*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, J. Szacki (red.), Kraków 1997, s. 222. W tym kontekście warto wskazać, że pierwszym autorem pojęcia „religia obywatelska” był Jan Jakub Rousseau. Religia obywatelska – w ujęciu genewskiego filozofa – zakładała wiarę w Boga (rozumianego jako Istota Najwyższa), co było gwarantem nie tyle zbawienia i życia wiecznego, ile trwałości norm i wartości społecznych. Koncepcję Rousseau rozwinął w 1967 roku amerykański socjolog Robert Bellah.

¹⁷ Zob. M. Środa, *Kobiety, kościół, katolicyzm*, w: *Czarna księga kobiet*, Ch. Ockrent (red.), Warszawa 2007, s. 654.

Respondentki twierdzą, że Kościół utrwała patriarchalny porządek społeczny, a tym samym jest niechętny emancypacji i wyzwoleniu kobiet. Wskazują, że dyskurs klerykalny jest tego wyraźną ilustracją. Argumentując tę tezę, odnoszą się do tekstów ewangelicznych oraz tematów kazań – jako źródeł negatywnych sądów na temat kobiecego świata. Wskazują również na retorykę księży, którzy znacznie surowiej oceniają kobiety niż mężczyzn, twierdząc, że istotą kobiecości jest pobożność, cierpliwość, pokora, cichość, wierność, czystość przedmałżeńska. Uzasadniając negatywny wpływ Kościoła na pozycję społeczną kobiet, respondentki posiłkują się własną (swobodną) interpretacją nauki Kościoła o poddaństwie kobiet wobec mężczyzn. W tym kontekście często padał starotestamentowy cytat: „żona ma być poddana mężowi” – na potwierdzenie niższej pozycji kobiety zarówno w rodzinie, jak i poza nią. Respondentki stwierdzają, że Kościół nakazuje kobietom posłuszeństwo, poświęcenie i oddanie sprawom rodziny – co ma być naturalnym powołaniem każdej kobiety. Poza tym ogranicza wolność kobiet w zakresie samodecyzji i wpływu na zastaną rzeczywistość – skazuje na bezradność, bezsilność, pokorne przyjęcie *darów losu, woli Bożej*. Badane kobiety wskazują na nieograniczoną władzę Kościoła i brak spójności między głoszoną ideologią a stylem życia hierarchów kościelnych. Wypowiedzi te w zamierzeniu miały podważać wiarygodność Kościoła jako instytucji promującej tolerancję, miłosierdzie i egalitaryzm. W tym kontekście kobiety zauważyły także, że Kościół w Polsce ma zdecydowanie męski charakter i tylko mężczyźni mogą w nim sprawować władzę. Androcentryzm Kościoła respondentki dostrzegają już w pierwszej księdze Pisma Świętego, gdzie przedstawiony jest gloryfikacyjny wizerunek mężczyzny (jako tego, który jest głównym bohaterem i kreatorem świata, współtwórcą kobiety) oraz deprecjonujący obraz kobiety, która jest przyczyną wielu cierpień ludzkości. Mówiąc o negatywnym oddziaływaniu Kościoła, badane często sięgały po utarte hasła i slogany, odwoływały się raczej do sfery przeczuć i wyobrażeń. Nie potrafiły natomiast wskazać na konkretne przejawy dyskryminacji – aby w ten sposób racjonalnie uzasadnić zajmowane stanowisko.

Z kolei respondentki „wierzące” pytane o wpływ Kościoła na status społeczny kobiet, stanowczo sprzeciwiają się radykalnym tezom o ciemieniu i dyskryminacji kobiet przez Kościół katolicki. Niektóre odpowiadają krótko, że *nigdy nie czuły się dyskryminowane*, inne przedstawiają całą gamę kontrargumentów tej tezy. Cztery respondentki przypisują sugestii o blokowaniu przez Kościół aktywności społecznej kobiet mocno ideologiczny wydzźwięk. Analizując antyklerykalny dyskurs feministyczny w zakresie wpływu Kościoła katolickiego na życie kobiet, zwraca uwagę na generalizacje i niepotrzebne uproszczenia, traktując go jako

przejaw współczesnej nowomowy lub czystej demagogii, a nawet jako dyskurs dyskryminujący. Na podstawie tych opinii można stwierdzić, iż wpływ Kościoła i religii na aktywność obywatelką kobiet w sferze publicznej jest znaczący. Kościół jest instytucją społeczną, gdzie można uzyskać pomoc materialną oraz psychologiczną. Pod patronatem Kościoła powstają grupy wsparcia i rozwija się poradnictwo, istnieje więc możliwość porozmawiania i bycia wysłuchanym. Kościół jest także miejscem, gdzie rozwijają się interakcje i sieci, co umożliwia poszerzanie kręgów społecznych i sprzyja powstawaniu nowych przestrzeni aktywności społecznej. W Kościele można uzyskać informacje na temat potrzeb pewnych grup lub środowisk i ewentualne wskazówki dotyczące możliwości udzielenia pomocy. Trzeba też wziąć pod uwagę okolice wokół kościoła – jako miejsca spotkań, zrzeczeń, akcji i zbiórek charytatywnych. Dla respondentek wierzących, ale niepraktykujących ośrodki przykościelne (kluby myśli katolickiej, grupy duszpasterskie) są miejscem spotkań, konsultacji, zawarcia nowych znajomości, poszerzenia grupy kontaktów. Kobiety te traktują Kościół bardziej w kategoriach społecznych, mniej – religijnych, co oznacza, że koncentrują się raczej na działaniach samopomocowych, nie podejmując żadnej współpracy z klerem lub innymi przedstawicielami Kościoła. Aktywność obywatelska w przypadku religijności pozakościelnej dotyczy przede wszystkim działań między liderkami lub przedstawicielkami organizacji o charakterze świeckim a instytucjami religijnymi.

Czas – trzeci czynnik determinujący aktywność obywatelską kobiet

Czas – jako przedmiot badań naukowych – jest kategorią interdyscyplinarną, co oznacza, że leży w centrum zainteresowań filozofów, antropologów, historyków, filologów, psychologów, socjologów. Jako temat refleksji socjologicznej pojawił się już w XIX wieku za sprawą prężnego rozwoju szkoły francuskiej z Emilem Durkheimem i Marcelem Mausem na czele. W ujęciu durkheimowskim czas jest faktem społecznym, co oznacza, że ma charakter zewnętrzny (istnieje niezależnie od woli jednostek, jest zastany); powszechny (jest respektowany przez zbiorowość); przymusowy (narzuca zasady społecznego działania, zaś ich nieprzestrzeganie obwarowane jest sankcjami). Wszystko to powoduje, że czas staje się kategorią uniwersalną, która określa funkcjonowanie jednostki w rzeczywistości społeczno-kulturowej, czyli reguluje stosunki społeczne, kształtuje kontakty międzyludzkie, wpływa na jakość komunikacji i tempo budowania więzi.

W kontekście prezentowanych badań czas wydaje się kategorią ważącą z co najmniej trzech powodów. Po pierwsze, czynnik czasowy wyznacza zakres

formalnych oraz nieformalnych aktywności społecznych człowieka (czyli określa repertuar działań, które jednostka wykonuje w ciągu swojego życia). Po drugie, wykorzystanie czasu (planowanie, realizacja zadań, zaniechanie pewnych czynności) ma znaczenie ekonomiczne – czas jest dobrem, które umożliwia transakcję barterową, co oznacza, iż w społeczeństwach ponowoczesnych czas może być towarem wymianianym na inny towar, np. na pieniądź – zgodnie z Franklinowską zasadą – *time is money*. Po trzecie, czas ma też znaczenie pozaekonomiczne, jako wartość wymienna dotyczy czegoś więcej niż tylko pieniędzy – chodzi o inne niematerialne korzyści, jak uznanie, szacunek, podziw, chęć niesienia pomocy i wsparcia. Piotr Sztompka pisze, że społeczeństwo można analizować w wymiarze czasowym, gdyż relacje czasowe są składnikiem interakcji społecznych. Czas decyduje o aktywnościach podejmowanych przez jednostkę. Sama idea każdej aktywności ludzkiej zakłada, że odbywa się ona w określonym czasie, „wszystkie działania społeczne zawierają się w innych szerszych działaniach. Nazywamy to osadzeniem w czasie”¹⁸.

Analizując aktywność społeczną człowieka pod kątem dysponowania czasem, należy uwzględnić przede wszystkim stosunek czasu pracy do czasu wolnego. Relacyjność obu tych czasów pokazuje bowiem, w jakim sensie zaangażowanie społeczne zależy od stylu zarządzania sobą w czasie. Gospodarowanie czasem jest wskaźnikiem statusu społecznego – odzwierciedla miejsce jednostek na drabinie hierarchii środowiskowych, sytuuje w określonej klasie społecznej, określa przestrzeń kulturową, w której jednostka bytuje, jest wskaźnikiem kapitału społecznego, koresponduje z wykonywaną rolą i zajmowaną pozycją społeczną. Odnosząc to do płci, trzeba zastanowić się, jakie jest podejście i wykorzystanie czasu przez kobiety aktywne obywatelsko. Prowadzone badania miały na celu stwierdzić, w jaki sposób dysponowanie czasem wpływa na aktywność obywatelską kobiet, jakie ograniczenia czasowe tę aktywność blokują oraz czy sposób spędzania czasu wolnego jest symptomatyczny dla kobiet zaangażowanych? Dysponowanie czasem wydaje się kwestią kluczową w interpretacji wskaźników aktywizmu obywatelskiego. Zmiany ustrojowe, które spowodowały zmiany na rynku pracy, wymusiły inne podejście do czasu i wykonania zadań w czasie. Oczywiście wydaje się stwierdzenie, że brak czasu dyspozycyjnego utrudnia zaangażowanie w działania ponadobowiązkowe, fakultatywne, lub działania te zupełnie wyklucza.

Punktem wyjścia w badaniach było zrekonstruowanie struktury czasowej kobiety zaangażowanej obywatelsko. By zrealizować to zamierzenie, należało

---

¹⁸ P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005, s. 53.

poznać harmonogram dnia respondentek, sposób spędzenia czasu wolnego, preferencje wykorzystania czasu dyspozycyjnego oraz ogólne postrzeganie czasu – jako wartości o znaczeniu ekonomicznym. Dla wszystkich respondentek czas miał bardzo duże znaczenie, dlatego też ich działania w czasie były prowadzone z rozmysłem i planowo. Sytuacja kobiet pod względem organizacji czasu wydaje się szczególnie skomplikowana. Kobiety bowiem, obok pracy zawodowej mają obowiązki związane z prowadzeniem domu i wychowywaniem dzieci, które pod względem czasu nań poświęconego przewyższają obowiązki mężczyzn w tym zakresie. W tym kontekście należy mówić o pracy na drugim, a nawet na trzecim etapie. Metafora „trzeciego brzemienia” (tj. trzeciego etatu) obejmuje podtrzymywanie stosunków wzajemności oraz produkcję żywienia od podstaw. Kobiety, chcąc zminimalizować koszty związane z zakupem sklepowej żywności i podreperować domowy budżet, biorą na siebie ciężar domowej produkcji jedzenia¹⁹. Dla kobiety obciążonych podwójnie lub potrójnie, czas wolny jest czasem pracy. Czas wolny nabiera charakteru ekonomicznego i społecznego, więc jego spożytkowanie ma dla kobiety istotne znaczenie z punktu widzenia ekonomiki gospodarstwa domowego. Kobiety nieodpłatnie wykonują większość prac domowych, co powoduje, że ponoszą straty ekonomiczne oraz pozaekonomiczne spowodowane niewłaściwym i nieefektywnym wykorzystaniem czasu poza pracą zawodową. Brak czasu na aktywność w sferach pozadomowych powoduje wykluczenie kobiet z tych sfer. Ten sam czas, który kobieta poświęca na prace w gospodarstwie domowym (gotowanie, sprząatanie, pranie, opiekę nad dziećmi), mężczyzna może spożytkować w inny, bardziej efektywny sposób. Czas dla kobiety jest wartością obyczajowo „zarezerwowaną” dla domu i domowników, natomiast dla mężczyzny – wartością, za pośrednictwem której może pomnożyć dobra, potęgować korzyści i środki o charakterze finansowym bądź pozafinansowym. Krótko mówiąc, jest czasem produkcyjnym lub czasem rzeczywistego odpoczynku.

Gary Becker, laureat Nagrody Nobla, podjął próbę oszacowania i wyceny pracy kobiet w gospodarstwie domowym i oszacowania jej z punktu widzenia budżetu krajowego oraz światowego. „Nowa ekonomia domowa” (inaczej nazywana „nową ekonomią gospodarstwa domowego”) dotyczy zakresu zarówno płatnej, jak również nieodpłatnej pracy, którą kobiety i mężczyźni wykonują w domu. Codzienne obowiązki związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego zajmują kobiecie około 6 godzin i 58 minut w ciągu dnia, podczas gdy mężczyźni na te obowiązki

---

¹⁹ Zob. J. Hardy, *Nowy polski kapitalizm*, Warszawa 2010, s. 250.

przeznaczają zaledwie 2 godziny 47 minut²⁰. Kobiety, wykonując nieodpłatne prace domowe, mają mniej czasu i energii, które mogłyby zainwestować w płatną pracę poza domem, edukację, zabawę, rozrywkę, samodoskonalenie. W niektórych przypadkach może to być powodem niższego kapitału intelektualny i kulturalnego kobiet, a w konsekwencji wykonywania nisko płatnych profesji lub specjalizowania się w nieodpłatnej pracy domowej. Zależność tę obrazuje negocjacyjny model podziału pracy Notburgi Ott, według którego efektywność kobiety zmniejsza się, kiedy ma ona mniejszą możliwość zarobkowania oraz inwestowania. Jeśli kobieta rezygnuje z pracy zarobkowej i decyduje specjalizować się w produkcji dóbr i usług na rzecz gospodarstwa domowego, to naraża się na utratę rynkowych inwestycji w siebie oraz zaniżenie wartości swego kapitału ludzkiego z powodu jego niewykorzystania²¹. Proszą tego konsekwencją jest mniejszą aktywność w przestrzeniach pozadomowych oraz niższą partycypacja obywatelska w sferze publicznej. Kobiecie trudno jest godzić obowiązki domowe (gospodarcze) z zawodowymi, nie mówiąc już o dodatkowym zaangażowaniu, zwłaszcza nieodpłatnym czy wolontaryjnym. Podejmowane przez kobiety zajęcia w czasie dyspozycyjnym są obligatoryjne, nie zaś wolicjonalne, a ich podstawową motywacją jest presja roli. „Kobieta usiłująca łączyć życie rodzinne i karierę zawodową często dociera do punktu, w którym sposób użytkowania czasu przez nią i przez jej męża koliduje ze sobą”²², a w tej sytuacji to właśnie kobieta jest zmuszona zrezygnować z kariery zawodowej lub traktować ją w sposób drugorzędny.

Aktywność obywatelska jest działaniem dobrowolnym, dowolnym i nielimitowanym – co oznacza, że jednostka z własnej i nieprzymuszonej woli decyduje o stopniu swojego zaangażowania w pewne czynności. Kryterium dobrowolności wskazuje też na opcjonalność w podjęciu tego rodzaju działań. Kiedy więc kobieta stoi przed dylematem zaangażowania się w sprawy rodzinne a zaangażowaniem w sprawy publiczne (co często trudno pogodzić), najczęściej wybiera (a raczej obwarowania społeczne powodują, że zmuszona jest wybrać) obowiązki domowe. Uwzględnivszy fakt, że czas dyspozycyjny jest ograniczony, to jego przeznaczenie na działalność o charakterze obywatelskim zwykle oznacza konieczność choć częściowej rezygnacji z życia rodzinnego. Natomiast przeznaczanie czasu dyspozycyjnego na obowiązki domowe, udaremnia podjęcie innych czynności, związanych m.in. z aktywnością w organizacjach pozarządowych.

---

²⁰ Zob. raport *Nieopłacalna praca kobiet – jak ją traktować, żeby skutecznie tworzyć podstawy opiekuńczego społeczeństwa*, Łódź 2006.

²¹ Zob. A.G. Dijkstra, J. Plantega (red.), *Ekonomia i płeć*, Gdańsk 2003, s. 50.

²² Tamże, s. 51.

Brak czasu jest problemem większości badanych kobiet. Niektóre z nich, pod presją narzucanych przez otoczenie schematów płciowych, zmuszone są wybierać pomiędzy działalnością społeczną a obowiązkami domowymi, zaangażowaniem obywatelskim a dbaniem o dom i domowników. Wymieniane przez respondentki zajęcia są względem siebie konkurencyjne, więc nie da się wykonywać obu dostatecznie dobrze. Badania pokazują, że jeśli kobieta jest żoną i/lub matką, to głównie te role określają jej miejsce i pozycję w społeczeństwie – zawężając jednocześnie pola instytucjonalne, w których mogłaby się dodatkowo realizować.

Podsumowanie

Badania dotyczące aktywności obywatelskiej kobiet, czy w ogóle obecności kobiet w sferze publicznej, zwykle nie wskazują w sposób jednoznaczny, jakie czynniki wpływają na kobiecy aktywizm. Poza skądinąd ważnymi stwierdzeniami na temat ograniczeń związanych z nieprzychylną dla kobiet historią i ideą obywatelstwa, brakuje konkretnych wskazań słabej partycypacji obywatelskiej wśród grupy demograficznej, jaką stanowią kobiety. Jeśli już podejmowane są próby przedstawienia rejestru czynników kształtujących udział kobiecego aktywu w sferze publicznej, to najczęściej w odniesieniu do ogółu polskiego społeczeństwa, bez uwzględnienia opinii mieszkanek różnych województw czy regionów Polski, czego następstwem jest pomijanie wielu interesów, doświadczeń oraz problemów, jakie łączą się z zamieszkiwaniem danego obszaru i przynależnością do terytorialnie wydzielonej zbiorowości.

W związku z tym konieczne jest prowadzenie badań nad aktywnym obywatelstwem w perspektywie mezzostrukturalnej, która koncentruje się na populacyjnie ograniczonych społecznościach lokalnych. Przykład województwa śląskiego pokazuje, iż poznanie barier oraz czynników akcelerujących aktywność obywatelską kobiet stanowi pierwszy etap zainicjowania procesu aktywizacji. Zasadniczą rolę odgrywa w tym przypadku adekwatność strategii mobilizacyjnych do regionalnego potencjału społecznego i materialnego, który odpowiednio zagregowany umożliwi rozwój społeczeństwa w wymiarze ponadlokalnym, a być może nawet – ponadnarodowym.

Wyeksponowanie czynników wpływu wydaje się zatem istotne nie tylko z powodów poznawczych, ale i praktycznych – może stać się narzędziem aktywizacji obywatelskiej dostosowanej do standardów i możliwości regionu. Trzeba bowiem pamiętać, że aktywność obywatelska jest zdeterminowana terytorialnie, a o intensywności uczestnictwa społecznego przesądzają podziały wynikające z płci.

Literatura przedmiotu

- Barber B., *Strong Democracy: Participatory Politics for New Age*. Berkeley 1984.
- Bartkowski J., *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Warszawa 2003.
- Bryant Ch.G.A., *Obywatelski naród, obywatelskie społeczeństwo, obywatelska religia*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, J. Szacki (red.), Kraków 1997.
- Domański H., *Dlaczego zawód jest wskaźnikiem pozycji społecznej?*, w: *Nowa klasyfikacja i skale zawodów. Socjologiczne wskaźniki pozycji społecznej w Polsce*, H. Domański, Z. Sawiński, K.M. Słomczyński (red.), Warszawa 2007.
- Dijkstra A. G., Plantega J. (red.), *Ekonomia i płeć*, Gdańsk 2003.
- Gliński P., Palska H., *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, w: *Elementy nowego ładu*, H. Domański, A. Rychard (red.). Warszawa 1997.
- Górniewska-Zwolak, E., *Szkic do portretu Ślązaczki*. Katowice 2014.
- Hardy J., *Nowy polski kapitalizm*, Warszawa 2010.
- Nieopłacalna praca kobiet – jak ją traktować, żeby skutecznie tworzyć podstawy opiekuńczego społeczeństwa*, Łódź 2006.
- Putnam, R. D., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków 1995.
- Putnam, R. D., *Samotna gra w kregle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 2008.
- Swadźba U., *Śląski etos pracy. Studium socjologiczne*, Katowice 2001.
- Szczepański J., *Osobowość społeczna i jej elementy składowe*, w: tegoż, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- Szczepański M.S., *Opel z górniczym pióropuszem: województwa katowickie i śląskie w procesie przemian*, Katowice 2002.
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.
- Sztumski J., *Socjologia pracy*. Katowice 1999.
- Środa, M., *Kobiety, kościół, katolicyzm*, w: *Czarna księga kobiet*, Ch. Ockrent (red.), Warszawa 2007.
- Świątkiewicz W., *Tradycja i wybór. Socjologiczne studium religijności na Górnym Śląsku*. Katowice–Wrocław 1997.
- Wódz J., *Województwo śląskie – przypadek szczególnie widziany z perspektywy zróżnicowań społecznych*, w: *Podziały klasowe i nierówności społeczne: refleksje socjologiczne po dwóch dekadach realnego kapitalizmu w Polsce*, P. Żuk (red.), Warszawa 2010.